

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 15 (1915)

Artikel: Ord l'istoria dellas minas da fer e mangan de Tinizong
Autor: Grisch, A.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881733>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 26.11.2024

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Ord l'istoria dellas minas da fer e mangan de Tinizong.

(Da Dr. A. Grisch.)

La prinzipala crappa minerala digl territori de Tinizong è stada daviglianno ch'ella da fer e da mangan.

La crappa da fer è per part *hämatit* (Brauneisenstein), per part *magnetit* (Magneteseisenstein). Chella da mangan sa dividea loancunter an *psilomelan* (Hartmanganerz) e *pyrolusit* (Weichmanganerz oder Braunstein).

La composiziung è tar tottas las numnadas sorts bunga,*) ma deplorablaintg èn las singulas avagnas, schibagn an Val d'Err scu sen Colm da Bovs e sen l'Alp digl Plaz angal da minima dimensiung, uscheia, tg'ellas òn sot las hodiernas relaziungs anc per lung taimp nign aspect da sa-veir neir explotadas cun vantatg.

Las relaziungs da taimp vigl eran an chel vers pi favorevlas. Igls niebels, agls cals i niva conzedia igl regal da minas, laschevan explotar chellas antras igls sies sclavs e subdits. L'explo-

*) Confr. er: Tarnuzzer, Nussberger e Lorenz „Notice sur quelques gisements métallifères du Canton des Grisons (Suisse), Coire 1900.

taziung custava ad els navot u angal ena bagatella, duront tg' igl product final, igl fer, era tar nous an consequenza dalla primitiva communicaziung dad ena contrada e dad ena tera an l' otra, fitg retschartgea.

Igl pi favorevel mument per l' explotaziung dellas nossas minas para dad esser sto igl XIVavel tschentaner, dagl cal taimp ellas eran possessiung della famiglia de Marmels.

Igl dretg da tgavar mineralas niva considero pibôt scu regal roial, c. v. d. betg igl proprietari digl concernent terragn, sondern sulettamaintg la autoritad suprema digl staat, igl rêtg u gl' imperatour, disponiva mintgamai sur da tottas minas.

Igls rêtgs francons e tudestgs, agls cals la nossa patria ò — siva della decadenza digl imperi roman — obadia duront plés tschentaners, faschevan naturalmaintg betg sez adiver digl regal da minas. Els conzedevan chel agls sies vasals, agls prenzas, uestgs, conts ed ad oters gronds digl reginavel. — Ma er ch' els explotavan per ordinari betg a sies chint las minas. Els davan ellas a fit agls sies ministerials.

Sen tala moda è indubitablaintg er la famiglia ministeriala De Marmorera rivada giò bôt ainten igl taimp mediavel an possess dallas minas da fer e mangan an Val d'Err e sen Colm da Bovs.

Eran las avagnas mineralas de Tinizong er

per part prubabelmaintg giò ancunaschaintas dagl taimp digls romans, schi datescha igl pi vigl, anc existend documaint, tgi fò menziung dad ellas, pir ord l'amprema mesadat digl XIVavel tschen-taner. Glè ena convignentscha stada fatga tranter comembers della famiglia de Marmels, igls 11 de Matg 1838.*) — Scu parts contrahentas figure-schan ainten chel interessant documaint dad ena vart en tschert Andreia De Marmels cun igls fegls digls sies frars Giatgen e Curdegn ed igls irtavels da sies frar Gion, da l'otra vart Simon De Marmels e sies feagl Andreia. Els òn s'ancletg perveia della mina da fer sen igl colm de Tinizong, numno «Emede» (Demat), plé u manc scu suonda:

1. Simon ed igls sies irtavels duessen posseder e salvar igl tgav sen Colm, igl cal els òn antschet avant curt taimp.

2. Andreia ed igls sies irtavels scu er igls sies soura numnos nevs ed igls irtavels da chels pòn persiva scumanzar en tgav nov sen igl madem colm, però da moda, tgi ena rosna seia 10 clofters davent da l'otera. — Uscheia duessan las dus menzionadas parts godeir mintgigna la mesadat digl colm.

3. Sa catta dad ena part digl colm nigra crappa minerala plé, schi pòn igls inharents da chella tgavar sainza contradicziung ainten igl revier da

*) Confr. *Mohr: Codex dipl. II.* pag. 394.

l'otra parteida, però adegna uscheia, tg' en tgav seia 10 clofters distant da l'oter.

4. Simon ed igls sies irtavels òn oravant agls oters igl dretg da far adiver della «truasch» (ava), numnada «*Fontana Demede*» (Ava de Demat) e digl furn, tgi Simon ò biagia senchel colm.

5. Schibagn a Simon ed agls sies irtavels, scu ad Andreia, agls sies nevs ed agls irtavels da chella part ègl lubia da biagier dasper l'ava, numnada «Ers» (Ragn d'Err), furns e tot oter necessari per l'interpresa.

6. Da s. Gion e vè d'en otr'onn pòn er Curdegnign, igl feagl da Duri De Marmels p. m. ed igls sies irtavels, scumanzar a beneplacit sen igl numno colm en tgav. Chel stò però esser 20 clofters distant dagls oters.

7. Nigns digls numnos De Marmels u digls sies irtavels dastgan vender u impinar ord famiglia («Gehusit De Marmels») la sia part ved igl allego colm.

8. Finalmaintg ègl anc nia stipulo, tgi schi vess per cass da neir bôt u tard nonavant en cal brev riguardo igl colm soura menziuno, la cala fiss da donn per ena part u l'otra, schi duess tala scritgira avoir nigna vigour e neir rotta, seia ella dada dad en *uestg* u dad otras persungas.

La davosa remarca lascha quasi supponer, tg' igl *uestg* de Coira era giò da chel taimp igl veir proprietari dellas minas da fer de Tinizong

u agl manc tgi seia nia conzedia alla famiglia de Marmels, cun consenso digl uestg, igl dretg d'exploitar talas. — Forsa eran igls De Marmels er giò da chel taimp proprietaris da l' alp d' Err, la cala els òn vandia agl cumegn de Tinizong igl onn 1529 respectiv 1530 per igl importo da circa 12,000 francs, valour dad ozandé.

Igls 27 de Schember 1349, damai pir 11 onns siva tg' igls De Marmels òn sarro giu igl allego contract, ò igl retg Carla IV regalo agl uestg Duri V, en Ribì da Seengen (Ct. Aargau) ed agl tgapetel grond de Coira tranter oter er igl regal roial della tgatscha e dellas minas an Surses. *) Schi betg giò avant, era igl uestg da Coira seglmanc dad ossa davent igl veir proprietari er dellas minas de Tinizong. — Da treis successors, digl numno uestg c. v. d. da Gion IV (1418—1440), Ortlieb de Brandis (1458—1491) e da Leza Yter (1543—1549) ègl er ancunaschaint, tg' els vegian investo comembers della famiglia ministeriala de Marmorera cun igls numnos regals. Nous pudagn damai supponer cun tot muteiv, tgi chella famiglia seia stada siva da 1338 anc passa 200 onns continuadamaintg u pardeir continuadamaintg an possess dellas nossas minas.

Siva tg' igls cumegns della Tgesa-da-Dia òn gia sa sviluppo tar cumegns independents, ègl

*) Mohr: l. c. III, pag. 57.

crudo tiers ad els plangsia er igl dretg da disponer sez sur dellas mineralas digl sies intschess.

Da 1338 davent anfignan 1806 vign, tant scu glè a nous ancunaschaint, fatg nagliour plé directamaintg menziung dellas minas de Tinizong. Ma la ramarca da Sererhard (1742),*) tgi vigna culo a Seglias giò treis onns fer ôr da crappa da Schons u da Surses lascha tuttegna concluder, tgi las nossas minas seian er duront chels 5 tschentanners neidas explotadas da taimp an taimp. En ellas giò las pi qualifitgeidas an Surses!

Ena nova èra ainten l'istoria dellas mineralas de Tinizong ò antschet anturn la mesadat digl sagond deceni digl XIXavel tschentaner. 1815 u a l'antschatta digl miserabel onn 1816 ò ena sozietad, tgi è a nous pianavant betg ancunaschainta, acquisto dagl cumegn de Tinizong igl dretg d'explotar l'avagna de g-lera da solper (Schwefelkies) e da rom (Kupferkies) sen Colm da Bovs ed erigia allò seglsuainter ena caschigna de meir per igls minaders, ed agl Plaztegn ena tgesa ed en oter bietg tgi serviva alla producziung da vitriol u da solper u forsa er da tots dus ansemen. La madema societad ò er laschea biagir ena veia d'enclofteramez ladezza da Demat u dagl Plaztegn (la Cruschetta) anfignan l'Avagna da Colm.

Tenor convignentscha digls 20 d'October 1816 èn igls proprietaris digls colms, tras igls cals la

*) Sererhard Nic., *Einfalte Delineation* etc.

menzionada veia passa, nias bonifitgias dalla sozietat cun 90 rantschs. Abstrahond da chella bonificaziung, ò la sozietad dall' Avagna da Colm s' obliia da rancanoscher e suondar adegna exactamaintg tot chegl tgi seia giò nia u tgi vess anc da neir stabilia dagl magistrat (Oberkeit) u dagl cumegn de Tinizong per schurmetg digls colms e bagns privats.

Facticamaintg veva — sen giaveisch digls interessos — igl magistrat, giò tschanto sè igls 2 d' Avost 1816 en reglamaint, tgi intendeva da suprimmer tots donns e tottas malamparnevladats, tgi vessan savia nescher per igls proprietaris digls colms. Ainten chel reglamaint*) erigl previa:

1. «Tge tots quels tge passan cun s. h. tgvats, seijan ubliias da metter se egn Butgial, e sche egn passa sainza Butgial sche seijel crudoo an penna d' 1 fl. 30× la gieda.

2. Totts quels tge laschan eir igls s. h. Boffs odar Manadeiras tge seija or da veija [: ear schi fis en tgaual:] signeida schi seijel crudo an pena da 1 fl. la gieda.

3. Tge mintgia om da saramaint seija obliia da dar aint per saramaintg, sch' el vegia vasia a surpassar questa Lescha an cumpagnia oder ear or cumpagnia, mintga Dumengia.

4. La Pena fixada dues esser crudada la messadat aigl cumegn, e la messadat a quel Patrung digl Baing tg' ho pidia igl Donn, e igl Oberkeit duess far la Exicaziung.

*) Archiv de Tinizong.

La Pena aber digl Butgial croda tott aigl Cumegn.»

La g-lera da solper e da rom, tgi la sozietad lascheva explotar sen Colm da Bovs, niva manada giugl Plaztegn. Lò, sen igl cogn pastgira, tgi schea trantar igl Ragn d'Err e chel de Demat, vevan «chels della Gruba» biagia — scu giò menziuno — ena tgesa de lenn e dasperas chella ena caschigna cun igl aranschamaint necessari per produtgier solper u vitriol, ni forsa er tots dus ansemen. En pèr flatgs tera-cotschna (vigliangs) ed igls davos fastetgs digls suloms inditgeschan preschaintamaintg e prubabel er anc cò a tschen-taners igl lia, noua tgi chels edifezis èn stos erigias. Ozandé vign chel lia savens numno «la Gruba» schibagn tgi na n' é mai nia tgavo cò crappa minerala. Igl nom «*la Gruba*» stat angal an conecziung cun igl fatg, tgi chels digl tgav, ni scu els sez — indubitablamaintg tudestgs — sa numnavan, della «Gruba» da Colm, vevan cò la sia prinzipala habitaziung, la sia centrala. — Ainten igls documaints ord l' antschatta digl davos tschen-taner compara chel circuit adegna sot igl nom «*Plaztegn*» e mai sot igl nom «*la Gruba*» u «*la Cruschetta*.»

L'interpresa della mina da Colm n' è para betg stada accumpagneda dagl migler success, partgé igl antier cundrez era giò igl onn 1819 davanto proprietad digl cumegn de Tinizong.

Igls 8 d' Avost 1819 ò igl nos cumegn gia danovamaintg occasiung da luier vé la minerala da Colm. Sot chel datum ò igl cumegn de Tinizong zedia giu a Gion Carla Dautwiz da Bludenz per mang della sozietad da minas («Bergwerkgesellschaft»)*):

1. La tgesa nova agl Plaztegn ansemen cun la caschigna da solper, en furn de rols e 10 beglets de fer; pi anavant la caschigna u mansa digls minaders, tgi sa cattava sen Colm, dasper igl tgav, scu er tot lavogn da g-lera da solper e da rom e totta mobilia ed isaglia tgi era anc avant mang, totantot per la somma da 500 ranschs valuta grischunga.

2. Egl nia surlaschea alla menziunada sozietad la mina de g-lera da solper e da rom, numnada «l' Avagna da Colm», scu er igl dretg da scuvreir ed explotar totta crappa minerala, tgi sa catta sen terratori de Tinizong, cun excepziung della crappa da fer, essend chella giò luida vé.**)

*) Igl conzernent contract, sottascretg dagl mastral Joh. Otto Spinas (vulgo „Nott Scriber“) e da Joh. Carl Dautwiz, sa catta preschaintamaintg ainten igl archiv communal de Tinizong.

***) Possessoura della crappa da fer era da chel taimp la societad Bauer & Cie. Igl accord dellas minas da fer sto fatg 1818 n' è betg plé avantmang, ma bagn sa catta ainten igl archiv communal de Tinizong en' aggiunta a chel contract, tras la cala la sozietad Bauer & Cie ò, sa referont espressivamaintg sen igl accord della crappa da fer, s' obliia igls 20 de Schember 1818 da furneir agls vaschigns de Tinizong tot fer grob, bisignivel per agen adiever, a raschung da 12 crezzers la crena.

3. Vessigl da neir discuert en' avagna sen bagns privats, schi è igl proprietari digl conzernent bagn obliia da lascher explotar chella, ancunter bonificaziung digls donns, tg' el pitescha lotras.

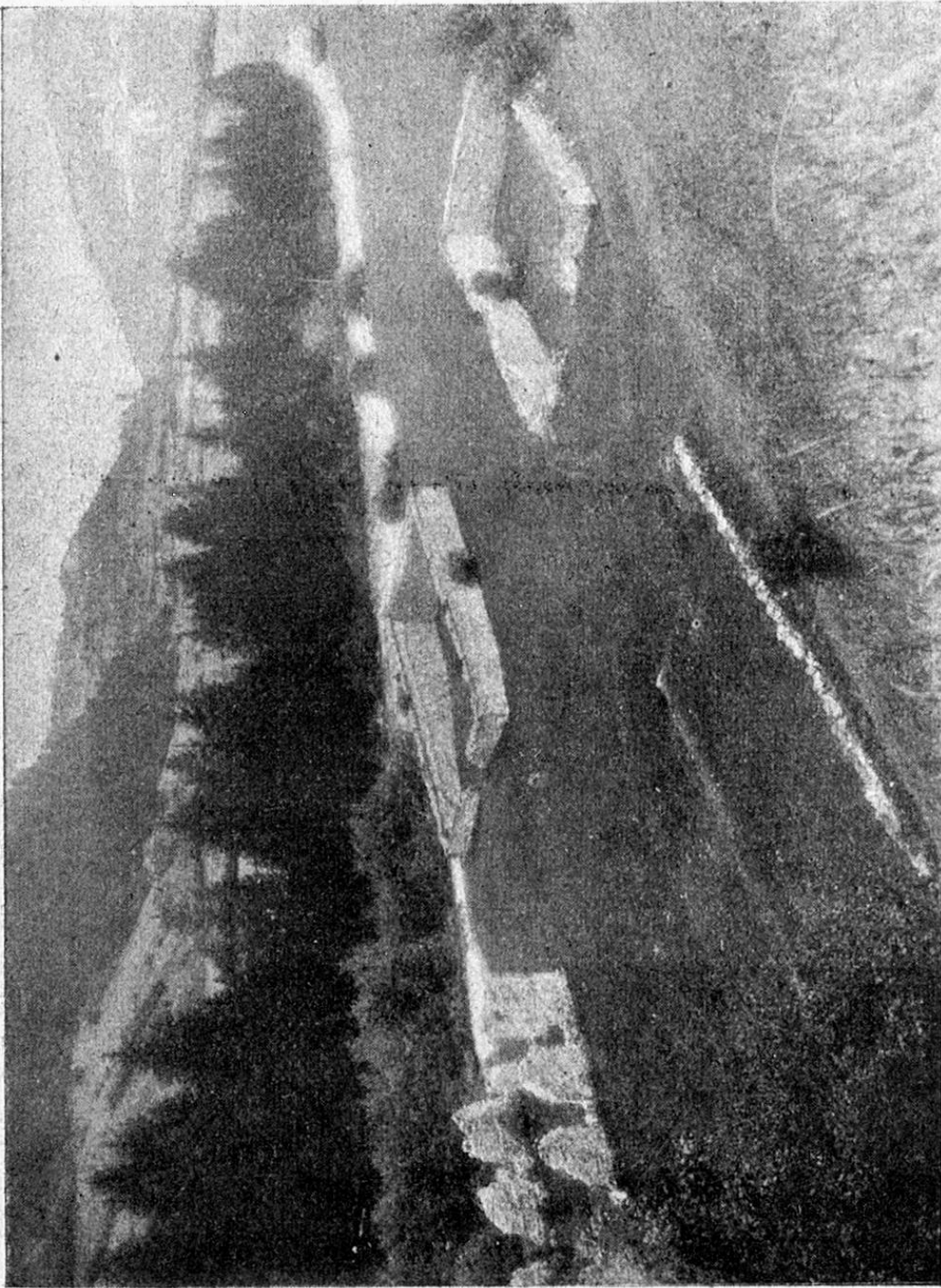
4. Igls concessionaris èn autorisos da rattrer ôr digl Gôt digl Plaztegn duront 30 onns tot lennom necessari per biagir, per arder e per cular ed elaborar la crappa minerala. Els pòn er far adiever dellas veias existentas e biagir, schi fo basigns anc otras sen terratori comunel.

5. La sozietad da minas paia persiva agl cumegn en tschains annual da 150 ranschs per igls amprens 15 onns e da 200 ranschs per igl rest digl taimp. Er ò ella s' obliia da risguardar tar tottas lavours tant scu pusibel igls vaschigns de Tinizong.

Igl sura menziuno tschains è nia remess regularmaintg anfignan igl onn 1827. Davent da 1819 anfignan 1827 parigl damai dad esser nia produtgia agl Plaztegn vitriol.

Duront chel taimp è igl contract, tg' igl cumegn de Tinizong ò gia sarro giu igl onn 1818 cun la sozietad Bauer & Cie perveia della crappa da fer, ia an scaias. Er veva sa constituia anturn igl onn 1826 ena nova sozietad, tgi intendeva d' explotar las mineralas da fer grischungas; gl'è la sozietad franzosa, «*Levrat & Cie.*»

Siva dad esser an posses u giò an contractiva per las minas a Trun, è chella sozietad nova rivada er a Tinizong ed ò sa mess lò an rela-

ziungs cun Dautwiz, igl director dell'interpresa digl vitriol.

Cun tge success tgi l'interpresa digl vitriol veva luvro anfignan adacò sot la direcziung digl capabel ed intelligent Dautwiz, è betg ancunaschaint. Ord igl relasch da H. Schopfer,*) en minader digl S. Gal, resulteschigl sulettamaintg, tgi el e Dautwiz vegian ampruvo da piglier ord tgea a Levrat ed agls sies sozis igl plan d'exploitar fer e da gudagner els per l'idea da produtgir *rom da muneida*, essend tgi, schibagn Tinizong scu Trun, posseda avagnas da g-lera da rom, tgi contignan er argent. «Chintond igl centner rom angal 50 ranschs, duront tg' ins paia cò 1 fl. agl fond» — dei Schopfer — «vala rom da muneida giò davant igl furn 62 anfignan 86 ranschs agl centner.»

«Las testas burneidas, franzosas n' òn» — ramarca Schopfer pi anavant — «però betg laschea sa persvader e biagia seglsuainter igl impossant, ma absurd etablismaint a Tinizong, giun la val.»**)

Facticamaintg ò Dautwiz, igl director dell'interpresa digl vitriol, contrato igls 31 de Mars 1826 cun igl cumegn de Tinizong an nom della sozietad franzosa perversa dellas minas da fer ed ob- tignia da chel la lubenscha da pudeir scuvreir e

*) *Friedr. von Salis* ò publitga igl manuscript da H. Schopfer ainten igl raport annual della sozietad da scienza naturala digl *Grischung*, annada VIII pagina 178 etc. (1863).

Confr. er *Plattner Pl.* „Geschichte des Bergbau's der östlichen Schweiz,“ (Chur 1878, pag. 92.

***) Varda la fotografia sen pagina 51.

tgavar duront en antier onn libramaintg totta crappa da fer, tgi sa catta sen territori de Tinizong. Sa mossigl, tgi chellas minas seian favorevlas per l' explotaziung, schi duessan ellas esser — siva digl onn d' amprova — per 50 onns possessiung della sozietad Levrat e Cie. u digls successours de chella. An tal cass ò igl concessionari da paer agl cumegn en tschain's annual da 40 ranschs, capitaliso a raschung da 5 0/0, chegl. fò damai 800 fl. Chel importo duess neir remess igl mument, tgi igl onn d' amprova spirischa. — Antrond igl contract an vigour ò la sozietad igl dretg dad eriger e construeir a beneplacit sen terragn comunal tots edifezis necessaris per l' explotaziung e producziung digl fer, scu er las nezessarias habitaziungs per igls luvrants. Pianavant pò ella far adiver dad avas e veias, da crappa e savlung ed er lascher pascular 2 vatgas ed igl bisignevel dumber de tgoras sen territori comunal de Tinizong. Posseda la sozietad betg sez gòts segl manevel, schi è igl mastral an uffeza mintgamai autoriso da signir ainten igls gòts manevels igl lennom bisignevel per las caschignas digls minaders e per puntar e fludrar las galareias scu er la lenna dad arder per igls luvrants. Tot chel lennom vign chinto a bassprietsch. — O igl cumegn abundanza da gòts, schi s' obliescha el da preferer la numnada sozietad scu cumprader da chels. Persiva ò la sozietad ampurmess da sia vart da prefareir igls vaschigns de

Tinizong tar tottas lavours, per las calas els èn qualifitgias ed òn plascheir, scu er da furneir ad els tot fer-grob, tgi dovran per agen adiever, a raschung da 12 crezzers la crena. Dagl mument, tg' igl etablismaint è an cumplagna activitad davent, vignigl conzedia agls vaschigns de Tinizong sen tot fer per agen adiever en rabatt da 2 crezzers la crena.

Surpasso igl sies dretgs ò igl cumegn de Tinizong an lubond ainten chel contract alla societad Levrat e Cie, sainza excepziung, da — per cass, tg' igl preschaint contract aintra an vigour — pudeir eriger e construeir a beneplacit sen terragn comunal tots edifezis bisignevels per l' explotaziung e produenziung digl fer. Veva igl noss cumegn giò conzedia igls 18 de Schember 1818 alla societad Bauer e Cie da Coira igl dretg da sa collocar a Tinizong cun igls luvrants necessaris per explotar la crappa da fer, scu er da pudeir biagir sen igl circuit signia an Val Mulegna, u schi plai er an lias adattos agl Fanc, tots edifezis bisignevels per l' interpresa sez e per cutier digls luvrants. Essend chella davosa stipulaziung betg contigneida ainten igl *contract dellas minas da 1818*, sondern ainten *chel digls gôts* (Sur-Proschen, Val-Mulegna, igl Cogn della Puntanada ed igl Gôt della Boua), tgi era anc an vigour, ò la societad Bauer e Cie. fatg valeir igls sies dretgs riguardo igls dus plazs: Val-Mulegna ed igl Fanc.

Per evitar tottas eventualas malamparnevla-dats ò igl cumegn de Tinizong laschea reversar igl Verwalter Dautwiz, igl 1 d' Avregl 1826, tgi la societad dellas minas Levrat e Cie. vigna a far nignas pretensiungs riguardo igls plazs *Val Mulegna* ed *igl Fanc*, schi dei scutgi la firma Bauer e Cie seia an possess digls gòts ed anfignan a taimp, tgi las malantelgentschas cun chel fittadign na seian betg deliberadas e placadas.*)

Risguardont las relaziungs digl taimp, stò igl contract, tg' igl cumegn de Tinizong ò sarro giu cun la sozietad Levrat e Cie. perveia dellas minas, tot-taveia neir considero scu dretg favorevel per igl cumegn. El fò tutt' honour agls noss magnats da chel taimp, mossa, tg' els vegian fatg igl sies du-eir e ponduro la tgossa confidada ad els exacta-maintg e conzenztgousamaintg e chegl scu dretg e ruschanevel da vista digl bagnstar general anôr. Tar els pulsava la vouch della cunzientzga an-mintgacass anc adegna pi ferm, tg' igl instinct digl egoismus, igl cal ò giuia tar en dubious contract digl novissim taimp en' usche deplorabla rolla. Gl'era omens, tgi — schibagn er els rachers — vasevan anc adegna sur igl immagino agen interess privat, sur la queida da daner blot e la politica da ses-sels ôr!

La brev — contract dellas minas — tgi da-tescha dagls 31 de Mars 1826 e sa catta pre-

*) Confr. Archiv de Tinizong.

schaintamaintg ainten igl archiv de Tinizong, porta la sottascripziung da mastral Murezza Dosch e da J. C. Dautwiz, director dell'interpresa digl vitriol.

Dapart dalla societad franzosa sez è chel contract para nia affirmito igl 1 d' October 1826 e chegl antras J. F. Levrat ed M. e Simon Bavier-Planta, partge igls 29 de Fanadour 1829 è nia — sen giaveisch da Christoffel Froelich ed igls sies fegls (Baslers) — proticolo*) ainten igl codisch da cumegn, tg' igls Baviers-Planta vegian zedia giu agls De Froelich tots igls sies dretgs ved las mineralas de Tinizong, tal e qual scu seian determinos ainten igl contract sottascritg dagls soura allegos, igl 1 d' October 1826.

Igls resultats digls studis e dellas ratscher-tgas fatgas duront igl onn d' amprova òn para cuntanto igls concessionaris, da maniera, tgi gl' è nia remess agl cumegn de Tinizong igls 5 de Mars 1827 igls stipulos 800 ranschs e declaro igl contract per valevel.

Duront igl decurs della premaveira u della

*) Igl conzernent passus dei: „Anno 1829 igls 26 Juli in Tinizone. Mediante la presenta si manifesta nel protocollo qualmente il Sigr. Bavier-Planta fa libero e totale Renunzia ali Sgri. Christofelo di Froelich e filie in Augusta il Contrato di vendita delle Mineralie del nostro circondario conforma al Instrumento in 10 Nove articoli di dato il 1mo Ottobre 1826. Sotoscriti dal Sigr. M. Bavier-Planta, Simon Bavier-Planta e dell Sigr Johann Francesco Levrat con tutti i Dritti d' Ipoteca dai quali sono garantiti li impegni dell Compratore.“ etc.

Protocoll Nr. 31 pag. 43. (Archiv de Tinizong).

stad 1826 ò la sozietad digl vitriol liquido, seigl voluntariamaintg an favour da Levrat & Cie., u an conseguenza d'insuffiziainta rendita. Dautwiz, igl director dell'interpresa digl vitriol, è antro an survetsch tar la sozietad franzosa (Levrat & Cie.) e figurescha dacondanvé scu «*Verwalter*» ni mi-gler detg «*administratour*» dell'interpresa dellas minas da fer a Tinizong. Scu tal ò Dautwiz cum-pro duront la stad ed igl aton 1826 igls pros ain-tadem *las Gravas*, a *Sotrona* ed igl *Pro la veia* (Windeck),*) tgi appartigniva da lez taimp agl cumegn de Tinizong. Chella prada è nida cumprada da part da Levrat & Cie. cun igl intendo d'eri-ger lò igls furns ed igls oters edifezis necessaris per produtgier fer.

La brev-martgea digl *Pro la veia*, conzepeida an tudestg, datescha dagls 19 de Mars 1826 ed è an plés risguards interessanta e d'impurtanza. Ella contigna, libramaintg translato, igl suandont:

1. Igl cumegn venda alla sozietad de minas igl *Pro la veia*, confinont soura e davains cugl comunavel, sot loancunter cun igls pros digls particulars. Chel martgea cumpeggia expressivamaintg er la veia da prada, reservont però igl dretg da passagio per egn e mintgign. La sozietad Levrat e Cie. acquistescha cumplagn dretg de proprietari,

*) Igl nom „Windeck“ datescha pir dagl taimp siva tgi la tgesa digl Plaztegn è stada transportada giun igl *Pro la veia*. (Confr. pagina 65.)

pò applitgier igl allego terragn a beneplacit e biagier tenor bagn-manager, scu e noua tg' ella vot, tots edifezis necesseris per la produenziung de fer. Vessan igls canals dell'ava da purtar donns agls flatgs confinonts, schi stòn chels donns neir bonifitgias da part della sozietad.

2. Tot usito bual, tant de premaveira, scu d'aton duess esser dischmess, schibagn per igl *Pro la veia*, scu per igls pros, tgi la numnada sozietad ò cumpro digls particulars. Igl complex stò però neir tscharclo aint cun seiv. Vess igl etablismaint projecto da neir — spiront igls 50 onns — vandia, schi croda igl dretg da bualar sanz'oter puspè anavos agl cumegn.

3. Igl cumegn renunztgescha sen tots dretgs de retratga.

4. Alla sozietad Levrat & Cie. vign dapart digl cumegn betg lubia da camprar sé plé terragn u tgesas, tgi gist igl absolutamaintg necessari per la produenziung digl fer.

5. Fiss la sozietad, cò e 50 onns sfurzada da vender igl sies etablismaint muort mancanza da lennom u carvungs, schi duess igl cumegn de Tinizong veir *scu cumprader igl dretg da privilegi*.

6. Per igl soura inditgia pro, paia la sozietad de minas agl cumegn 600 ranschs, paiabels la mesadat dalunga e l'otra igl 1 de Favrer 1827.

Da particular interess ed instructiva er per la hodierna generaziung è surtot la carta stipula-

ziung da chel contract, la cala prohibischa alla sozietad franzosa da cumprar ansemen sen territori de Tinizong plé fons e plé albierts, tgi gist igl bisignevel per l'interpresa digl fer. Cotras levan igls noss antecessours impideir, tgi fons ed albierts digl noss circuit davainten an gronda quantidad ed extensiung proprietad dad ena sozietad estra. Gheras e fomaz vevan fatg plausibel ad els la gronda muntada, tg' igl terragn cultivabel ò per igl nutrimaint e mantignamaint dellas singulas famiglias convaschignas. Dasperas eran igls noss tats e basats aber er anc habels d'ancanoscher e tga-peir cun igl sies spiert sang e natural, tgi tgesa e fons vegian per la famiglia sez bler plé valetta, tgi ena relativamaintg piglia, fitg ôta indemniziung an daner blot. Els savevan, tgi la valour da l'erva, digl fretg, tg' igl fons produtgescha, possa bagn neir recompensada cun daners, ma mai plé igl ideal, igl cal fladescha ôr digl terragn ed ôr della tgesa paterna, ôr digls pros ed êrs, tgi òn absorbia scu svoms igl suaditsch da nondumbrablas generaziungs antecessouras, igl suaditsch digl tschepp digl noss agen esser. La nossa tera, igl noss fons è la nossa patria.*) Pros ed êrs, tgesa ed jert sòn e pòn an chel vers mai neir ramplazzos antras blot daner, tgi sumeglia oz dad esser ena gronda facultad, ma è an varsacants decenis ena baga-

*) Chegl vála per tots pivels, cun excepziung digls nomadis!

tella u giò da dei svania ord famiglia. Tg'igl singul vaschign posseda ena patria ed amour per chella, è dad eminenta muntada, schibagn per el sez, per la futura sanga sviluppaziung della sia familia, scu per igl cumegn ed il staat, tgi dombra el tar igls sies vaschigns.

Schi dei scu la giuventetgna grischung, tgi bandogna las sias vals alpinas per gudagner agl ester igl pang cotedian e far lò la sia furtegn, mantigna e pò mantigneir ainten igl sies intern amour ardenta per la sia patria, c. v. d. per la tgesa paterna, per las scrottas pros ed êrs digls perdavants, òn er igls noss cumegns betg da tameir, d'aveir da spindrar dé u dé tals vaschings ôr digls mangs della polizeia u schiglio digls trer vé. Possan parchegl er la moderna e las futuras generaziungs, avdontas ainten las nossas vischnancas grondas e pitschnas, povras e retgas pondurar e turnar a pondurar *avant* tgi lascher davestar u inundar, angal per amour da daners e da dividendas grassas d'en egoistic capitalismus, *pi grondas tiradas da terragn cultivabel* u lascher metter tal an *cotedian privel*.*) La penibla precau-

*) E vessan talas acziungs ed interpresas da sa mus-sar veiramaintg bisignevas e favorevas per igl bagnstar general, schi duess tenor nossa persvasiung an tots cass an ampresa lengia u migler detg angal neir risguardo imperessararis e concessionaris, igls cals en bungs da prestar suffizianta garanzeia per cass da catastrofas e da donns improvists. Cura tgi sa tratta da sozietads privatas ègl an cass da schi immensa importanza betg suffiziant angal d'a-

ziung digls noss vigls, sa lascha racumandar an chel vers per tots taimps e sot tottas circumstanzas, partge igl ideal tgi fladescha ôr digls noss pros ed êrs, vign schidei scugls gôts e la prada alpina verdageschan adegna ad esser e restar salutevel, gea, nonremplazzabel per ena sanga, solida svilupppaziung dellas nossas famiglias e digls noss cumegns.

Scu giò menziuno ò la sozietad digl vitriol, tgi veva piglia a fit 1819 l' Avagna da Colm per taimp betg preziso, sa desolvìa giò 1826 ed uscheia è igl noss cumegn er sto agl cass da contrattar igls 24 de Favrer 1827 cun Dautwiz e zeder giu a chel per mang della sozietad Levrat & Cie. igl Gôt digl Plaztegn, las avagnas da g-lera da rom e da solper scu er da qualunqu' oters mine-

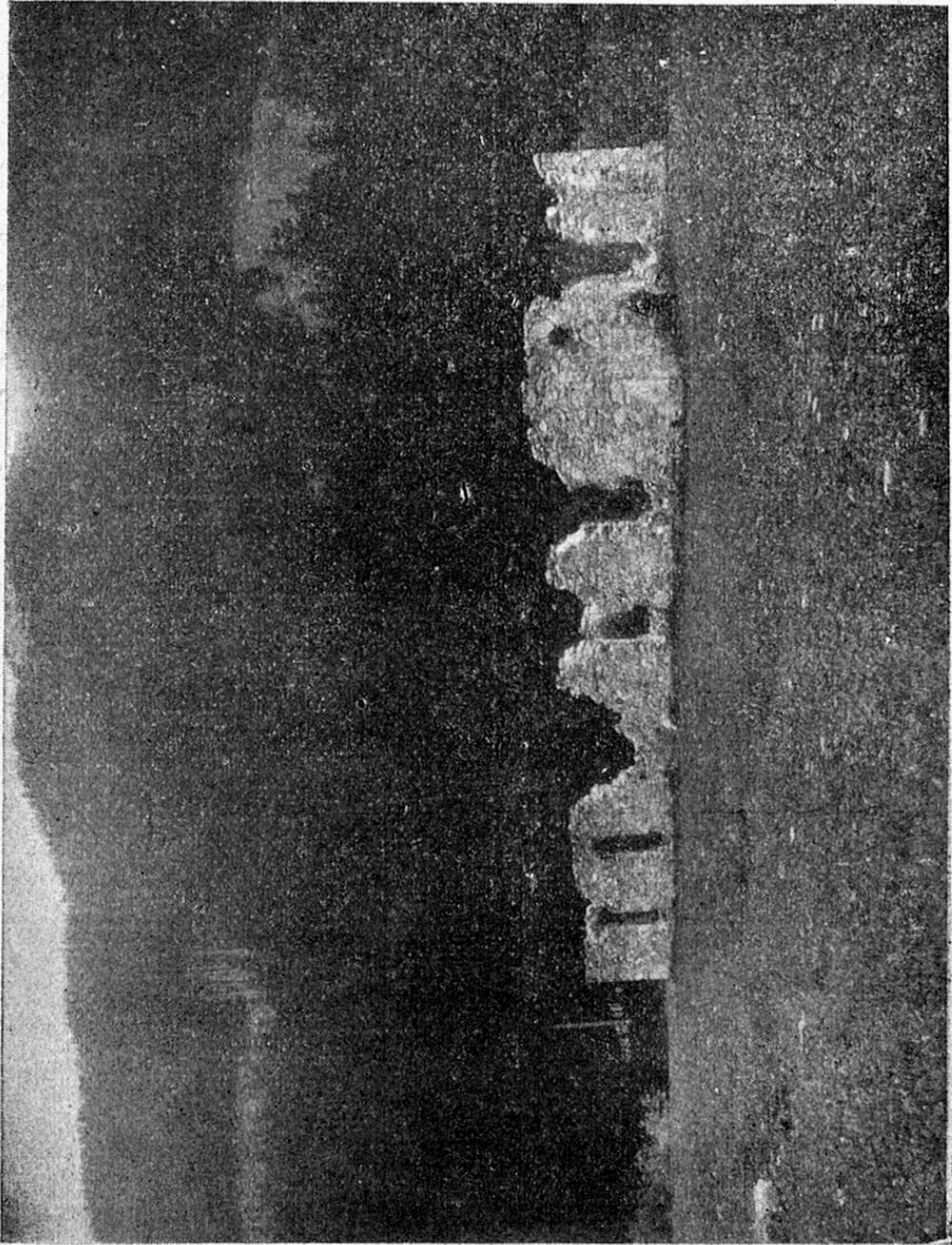
veir perscretg ainten en contract, tg' igls concessionaris stettan nò per tots donns. An cass d' eventualas grondas catastrofas vòn sozietads privatas, scu ancunaschaint, simplamaintg scutzgung ed igls donnagias pòn vurdar siva cugls mangs blots, sch' els na possedan betg ena migldra cauziung, tgi angal en' ampurmaschung scretga sen palpiera! — Ord chel muteiv preferissan nous adegna martgeas u cantongs, sa nomnan tals Zürich, Basel u nonimporta, scu concessionari. Prinzipalmaintg lò, noua tgi sa tratta da fermar gronds sgulatschs d' ava cunter terragn dubious, stuess da part digls cumegns neir sarro giu nignas concessiungs cun sozietads privatas, sainza pretender suffizainta cauziung reala u personala. ena sozietad privata acquisto sen ena moda u l' otra la cumplagna fidanza d' ena *regenza cantonale*, schi duess chella aglmanc far anc en pass anavant e procurar, tg' igl *agen cantong* surpeglia el totta responsabilitad per igls donns, tgi nissan eventualmuintg caschunos ed agls cals igl concessionari na vess betg dad esser bung da sottisfar!

rals, tgi sa cattan sen territori de Tinizong. Igl gôt è nia do vé per 25, las mineralas da g-lera da rom etc. loancunter per 50 onns, totantot per 2200 ranschs, paiabels sen la proxima fira da Coira. Excepcionond igl prietsch ed igl taimp da fit ò la sozietad franzosa gia d'acceptar e surpi-glier tottas determinaziungs ed obligaziungs contigneidas ainten igl contract da 1819.

Siva dad esser an possess da totta crappa-minerala digl territori de Tinizong, scu er dagl Gôt digl Plaztegn ò la sozietad Levrat & Cie. laschea eriger sen igl sies bagn a Sotrona igls catter bietgs de meir, tgi sa scattan aunc ossa pléumanc intacts giunigl plang sot l'hodierna tgesa da Windeck. Chels catter edifezis eran destinós per serveir alla producziung ed all'amprema elaboraziung digl fer. Las dimensiungs èn tar tots las mademas, c. v. d. ca. 26 meters lunghezza, ca. 13 meters ladezza e ca. 3—4 metters ôtezza. Sur della furma ed igl plazzamaint digl antier etablismaint dattan las dus fotografias sen pagina 51 e pagina 63 igl necessari sclarimaint.

Igl bietg aintadem giu cunter la Gelgia contigniva — scu vign pretendia — igls furns da cular igl fer, digls cals i manca però preschaintamaintg tots sieirs fastetgs.*)

*) Igl bietg oradem, sé cunter la sponda, è pi tardsto mido anturn an ena clavadeira. Chella exista aber giò decenis betg plé.

Peder Wazzo p. m., en vaschign de Tinizong, igl cal è sez sto scu gioven mattatsch preschaint, ans ò rachinto avant onns, tgi seia nia fatg gronda festivitàt igl dé, tg' igl pader de Tinizong è ia aint cun la prozessiung a banadeir igls furns destinós per cular igl fer. Chegl ò dad esser succedia anturn igl onn 1830.

Duvros èn igls furns da fer a Sotrona però mai nias. La sozietad Levrat & Cie., tgi veva sa scumpeglia a Trun ainten lungs e grevs process cun igl signour Jos. du Cardonnoy pervia dell' execuziung digl contract, tgi tal veva fatg cun els, prubabel scu nov surpiglieder della fatschenda,*) ò sa disolvia avant tgi l'interpresa a Tinizong seia complettamaintg an movimaint. Tar la liquidaziung della sozietad franzosa (Levrat & Cie.) èn igls effects schaschants para davantos, giò per part, proprietad dagl «Verwalter» Dautwiz. Inherent digls dretgs riguardo igl Gôt digl Plaztegn e Mottatsch, e prubabel er riguardo las mineralas, era loancunter anc 1853 igl Oberst Abys de Coira. Scu igls Baviers ed igls Froelichs, veva prubabelmaintg er igl Abys gia sa partizipo cun daners ved l'interpresa de J. F. Levrat & Cie. Liquidont sarron igls bagns schaschants a Trun crudos tiers, giò per part, agls Baviers, igls dretgs ved igl Gôt digl Plaztegn a Tinizong etc. agl Abys. Ainten

*) Confr.: *P. A. Vincenz: Las minieras a Trun, Ischi II.*, pag. 98.

ena dezisiung digl cunssegl pitschen, digls 3 de September 1853*) compara colonel Abys scu possessor digl Gôt Spegnas (migler detg «la Spegna») e Cadieras, Gion Gisep Fink loancunter scu administratour de tala possessiung digl Abys. Schi Fink, igl cal veva mirido Fadrìca, la suletta descendenta digl administratour Dautwiz, era giò da chel taimp igl veir proprietari digls bietgs agl Plaztegn ed a Sotrona, digl Pro la veia etc. u betg, sa lascha betg errueir plé cun suffiziainta franchezza.

Sir ègl però, tg'igls contracts fatgs cun Dautwiz, per mang della sozietad Levrat & Cie. èn stos davent da circa 1850 anfignan 1862 igl urigen da numerosas, malamparnevlas e custevlas chistiungs tranter igl cumegn de Tinizong e Gion Gisep Fink. — Cun caschung d'ena mediaziung ò Fink zedia giu agl cumegn de Tinizong igls 3 de Fanadour 1857 per atgna proprietad «*igls Plazs alla Punct da Demat*»**), c. v. d. igls suloms, noua tgi gl'era sto la tgesa etc. «della Gruba». La «tgesa della Gruba», en bietg de lenn, è stada nida transportada giu «Windeck», noua tg'ella existiva anc anturn igl onn 1890. Siva d'aveir maglea sé bravamaintg daners cun litigier, òn igl cumegn de Tinizong e Gion Gisep Fink final-

*) Confr. Archiv de Tinizong.

**) Archiv de Tinizong.

maintg s' ancletg igls 31 de Mars 1862 tar la su-
andonta convignentscha:

«Igl sottascretgs nomnadamaintg igl lud. Cu-
megn de Tinizong et G. G. Fink on sen veia ami-
cabla placo, liquido e taglea giu tottas differenzas
e questiungs pendentas, prevedeidas tgi on rela-
ziung sen igls Accords tgi existen anc an mang
de G. G. Fink cun igl cumegn da Tinizong D.D.
24 Febr. 1827 e D.D. 31 Marz 1826, uscheia, tgi
chels duas Accords ainten las sias antieras exten-
ziungs en anulos, e on ultra a chegl las parts an
spezial e cun risguard segls Accords de Compra
digl pro la veia e digls pros sott Rona sancletg
sco suonda:

1. Igl Comegn de Tinizong seobliescha da
paear a G. G. Fink sen la proxima fiara de Coi-
ra, igls 12 Dez. 1862 ena somma de frs. 2500 scr.
frs. Vantg e Tschintg tscheant, sainza bonificaziung
de tschains.

2. De renunztgear la pretenziung visavi a G.
G. Fink de costs giudizials etc. renconoschias digl
tribunal Cantonal agl Comegn ainten igl Prozess
sto mano per igl goat de Mutatsch.

3. De laschaer an Vigour a G. G. Fink igl
dretg de tgavar mineralas per igl spaza de 14 onns
de doz davent.

4. De laschaer an Vigour igls Accords de
compra digl pro la veia e digls pros sott Rona

cun tot igls dretgs contignias ainten chels a riserva tgi igl Comegn possa sesarvegr e senizigier dell'ava della fontanga digl goat de Rona sco anfign adaco per adiever dellas truaschs an vischnanca, e tgi el (il Comegn) vegia pianavant igl dretg de bual segls bagnas dellas nomnadas compras sco tgi el exista sen lotra prada comunala. Volent però G. G. Fink ossa oder igls sias successours pitard senizigiar da chels bagnas tras Fabricaziungs a sias plascheir schi ponigl chellas a muteiv digl bual betg nigr impideidas.

5. De conceder ad el per usitar 5 plantas de pign tenor signaziung e tscherna digl Krfr. Rimathe.

Lo ancunter daclera e dat tiers G. G. Fink:

1. L'anullaziung digls soura Accords.
2. Sa daclera an spezial das desister della dumonda d'appertura da dretg tgi risguarda igl goat da Mutatsch sur las crouschs preschaintamaintg pendentia avant igl Comite digl Tribunal Cantonal e de renconoscher chel goat per atgna proprietat da Comegn.

3. De renunztgear totalmaintg agl dretg de pretender bonificaziung per igl lanom rasto anavos segl goat de Cadieras, Platztegn e la Spegna etc. sto vandia tenor Accord de 1827 e de az desister de mintga otra pretenziung tgi az refere-scha sen chel Accord.

4. De veir incasso la bonificaziung tg' igl Comegn fiss ad el obliia sen compra dellas plantas digl goat sur la Vischnaunca tenor convenz. digls 8 Fanadour 1861.

Per valevladat della preschainta convignenscha sottascreivan tottas duas parts cun agen mang:

Uscheia davanto a Tinizong igls 31 Mars 1862.

(sig.) G. G. Fink.

Chegl è sto la finala digls contracts dellas minas, per igls cals igls noss tats vevan demusso en tschert mument fitg grond entusiasmus.

